

Ihlető tájak, mint turisztikai célpontok - a mártélyi holtág

Bevezetés

Napjainkban változóban vannak a turisták igényei. A növekvő népesség, zsúfolódó városok, a fokozódó tempójú élet és az egyre csökkenő méretű zöldfelületek miatt az emberek vonzalma a természetes tájak felé megnőtt az elmúlt évtizedekben. Az ökoturizmus egyre nagyobb teret hódít. A turisták megváltozott igényeit tükrözi az is, hogy a nemzeti parkok egyre nagyobb számban jelennek meg az utazási kiállításokon és az utazási irodák kínálataiban. A tájak, melyek rendelkeznek természeti, kulturális értékekkel, előkelő szerepet kapnak e marketingtevékenységben a turizmus megjelenése óta. Ezért a tájat ábrázoló képeknek különösen fontos szerepe van. Az utazási irodák prospektusai, internetes oldalai utazásaikat különleges élményként igyekeznek eladni. Az élmény egyfajta transzformáció, amely az utazáson résztvevő turista lelkében, fizikai állapotában okoz(hat) változásokat.

Mivel a turisták nagy része valamilyen földrajzi tájban tölti szabad idejét, vagyis a táj maga turisztikai tevékenység színterévé válik. Egyes tájak látványukkal varázsolják el az odalátogatókat és éppen tájképi értékeik miatt válnak fontos turisztikai látványossággá¹. Sok esetben maga a táj, illetve annak látványa generálja az utazást. A látvány, vagyis a táj képe a táj alapvető része, a tájat alkotó természeti és mesterséges tényezők összessége. A tájkép látványának lehet tisztán esztétikai hatása, valamint mélyebb, a hely szelleméből adódó hatása, amit Genius Loci-nak nevezünk. Minden emberre különleges hatást gyakorol, a híres Grand Kanyon², melynek peremén állva megpillanthatjuk a közel két kilométeres mélységben kanyargó Colorado folyót. Anélkül is, hogy ismernénk a kanyon geológiai történetét, az embert a természet évmilliókon át tartó munkájának eredménye nyűgözi le, változatos formakincseivel, színeivel (1. ábra). Kevés ilyen méretű lepusztulási felszín található a Földön, ahol az ember valóban jelentéktelennek érezheti magát a természet óriás formái között.

Hazánkban szintén találunk látványos tájakat, amelyek természet- és kultúrtörténetével megidézi számunkra a hely szellemét. Észak-Magyarországon a Medves-vidéken található egy különleges tájkép; egy bazalt csúcsra épített vár (Somoskő) és a hozzá kapcsolódó település mutatja a természet és a társadalom hosszú ideje tartó kölcsönhatását (2. ábra).

1. ábra. Grand Kanyon (Karancsi 2014)

2. ábra. A somoskői vár és környezete (Karancsi 2006)

¹ Korábban megjelent tanulmány részletesen foglalkozik „A tájban rejlő szépséggel” (Karancsi 2014)

² Arizona, Amerikai Egyesült Államok

A Mártélyi-holtág is ilyen különleges táj, melynek természeti környezete védett holtágként mára fontos rekreációs területté vált. Nem véletlen, hogy immár több mint egy évszázada szolgáltat témát a vásárhelyi és a városhoz kötődő képzőművészeknek; festőknek, grafikusoknak, sőt az utóbbi évtizedekben a fotósoknak is.

A képzőművészetek több ezer esztendő története során a tájkép, az emberi környezet sajátos megjelenítése viszonylag későre tehető. Az első dokumentálható tájképek a kínai festészetben jelennek meg a 7-8. század folyamán. Alapvető technikája akkoriban a tusfestés volt. A tusrajz a vonalak s egyúttal a fehértől a feketéig terjedő tónusok művészete. Ezenkívül a szűkszavúság, a kihagyások művészete, amely csupán jelzéseket használ az élet és a természet végtelenségének kifejezésére. A geográfiai konkrétumoknál azonban fontosabb a kínai festészetnek az a vonása, amit a tájkép elnevezése rejt magában. A tájkép, kínaiul *shan-shui-hua* (*hegy-víz-kép*). A tájkép két alapvető elemével határozza meg a fogalmat: hegy és víz nélkül nincs kínai táj, tehát csak a kettő együtt jelenti a tájat, s ezért ezek elmaradhatatlanok a tájképről is (3. ábra). A fogalmak magukban hordozzák az ellentmondásokban való mozgást is: a hegy a nyugalom, a változatlan, az örökkévalóság, az időtlenség princípiuma, a víz a mozgás, a változás, a pillanat és az elmúlás mozzanata ebben az ellentét-párban. Ugyanakkor formai ellentétekben is kifejeződik a különbség: a hegy az ég felé magasodó, a vertikális tényező vagy tektonikus elem – szemben a víz lefelé hulló (vízesés), horizontálisan érvényesülő (folyam és tó) elemével. Ez a két ellentétes princípium és formai elv szervez képpé minden klasszikus kínai tájképet, akár függő, akár horizontális képsík keretében (Miklós 1973).

Európában a 17. században kelt életre a tájképfestészet. A németalföldi mesterek képein háttérbe szorulnak, illetve teljesen eltűnnek a figurális elemek, ők már önálló művészeti alkotássá teszik a tájképet (Karancsi – Hann 2006). A szó igazi értelmében vett tájkép megteremtője Jacob van Ruisdael, aki a holland táj változékony szépségeinek legnagyobb felfedezője (4. ábra).

3. ábra. Sesshu: Tájkép (1495) Tusfestés papíron (Ito, N. et. al. 1980)

4. ábra. Jacob van Ruisdael: Wijki szélmalom (1670)³

³ https://hu.wikipedia.org/wiki/Jacob_van_Ruisdael#/media/File:The_Windmill_at_Wijk_bij_Duurstede_1670_Ruisdael.jpg

A legnagyobb népszerűsége a 17. századi tájképfestők tettek szert. Közülük is kiemelkedett a Rómában letelepedett francia Claude Lorrain. A korai Grand Tour végcélja az antik kultúra földje, a napfényes Itália volt, ahol aki tehette, vásárolt a képeiből és ezekkel tért vissza Angliába. A claudé-i tájkép legtöbbször antik (esetleg bibliai) jelenetet ábrázol, bár az előtér alakjai általában kevésbé hangsúlyosak, mint a perspektíva, a táj szerkezete, a levegő és a nap hatásának meleg szín- és tónusvilága. Lorrain, hasonlóan a tájképfestők további nemzedékeihez, műteremben festett, és bár az olasz táj kétségtelenül nagy hatással volt rá, a tájképei mindig idealizált, stilizált tájat ábrázolnak. A claudé-i tájkép Angliában a 18. század második felében az egyik legfontosabb ízlésformáló erővé vált (Barrell 1972, Karancsi 2009).

Tanulmányunkban – amelynek alapját egy korábbi szakdolgozat (Kneifel 2009) anyaga képezi – a számos műalkotást ihlető mártélyi tájat vizsgáltuk. A mártélyi holtágról készült művészeti alkotások – festmények, grafikák, fotók és képeslapok – mellett térképen jelenítjük meg a beazonosítható nézőpontokat. Ezáltal egy tájpreferencia térképet hozunk létre, melyen kijelölhetjük a legtöbb művész által megörökített – legszebbnek tartott – tájrészleteket. A preferált helyek kijelölik az általunk tervezett tájesztétikai tanösvény megállóhelyeit, amelyekre tájékoztató táblákat is terveztünk.

Az adatbázisba került realista alkotások felhasználhatók a tájváltozás nyomon követésére, valamint történeti dokumentumokkal, térképekkel kiegészítve tájtörténeti kutatások dokumentumaiként is felhasználhatóak.

1. A kutatás helyszíne: a Mártélyi Tájvédelmi Terület

A holtágak sajátosan magyar tájlemlékek – a Tisza-szabályozások óta ezek őrzik az egykori tiszai ártér maradványait. A holtág elnevezés arra is utal, hogy a folyó ezen szakaszainak levágásával már nem volt társadalmi-gazdasági igény a további hasznosításhoz (Pálfi 1994). Az alföld ősi, ármentesítés előtti vadregényes vízi világának hangulatát idézik, valamint élőviláguk természetvédelmi szempontból kiemelkedően értékes. A holtágak egyedülálló tájképi értéket képviselnek, tájesztétikailag igen jelentősek.

Ilyen értéket képvisel jelen vizsgálat mintaterülete, a Mártélyi Tájvédelmi Körzetben található két holtág is, melyek az elmúlt évszázad során a képzőművészek igen kedvelt alkotóhelyévé váltak, emellett üdülőterület is, melyet elsősorban a környező lakosság használ rekreációs céllal. Mártély kultúrtörténeti emlékekben gazdag és az egykori Tisza-szabályozás szabadtéri múzeuma (Duhay 2003), a szabályozások óta őrzi természetközeli állapotát és a táj festői szépsége a szabályozások után felkeltette az emberek, főként a képzőművészek érdeklődését. Ennek köszönhetően nagyszámú ábrázolás készült a területről melyek alkalmasak tájesztétikai elemzések elvégzésére.

A 2232 hektáros területet az ország harmadik tájvédelmi körzeteként (Tihany és Badacsony után) a Tisza bal parti hullámtérében hozták létre a 10-198-as folyókilométer közti szakaszon. Az 1971-ben védetté nyilvánított területen a folyószabályozás által kialakult sajátos magyar táj (a hullámtér egy része) megőrzése volt a védetség legfontosabb célja, továbbá a századfordulós ártéri tájkép konzerválása, a gazdag növény- és állatvilág megőrzése, valamint az őszi-tavaszi madárvonulás résztvevőinek védelme (Balázs 1996). A hódmezővásárhelyi tanács kezdeményezte a védelmet, a helyi vadásztársaság javaslatára (Dweikné Somodi 2002).

A terület a Tisza hullámtérében fekszik, ezért a vízjárás alapvetően meghatározza a körzet környezeti állapotát.

A terület az eupannon flóratartományhoz tartozik, ősi növénytakarója erdős sztyepp (Herczeg M. 2000). A vízi élettér legjellemzőbb fajai: az ecsetpázsitos-, pálinkafüves mocsárrét, a sulyom, a békatutaj, a rucaöröm, különböző békaszölkök, és a vízidara. Az eredeti ártéri növényzet, a fehér fűz, szürke- és fehérynár elegyes erdők találhatóak a magasabb fekvésű helyeken, amint az ma is látható, közülük kocsányos tölgyeket telepítettek az 1950-es években (Kopasz 1976). A fehér füzeket a '80-as évek végéig „botolták”, azaz a fák koronáját visszavágták. A

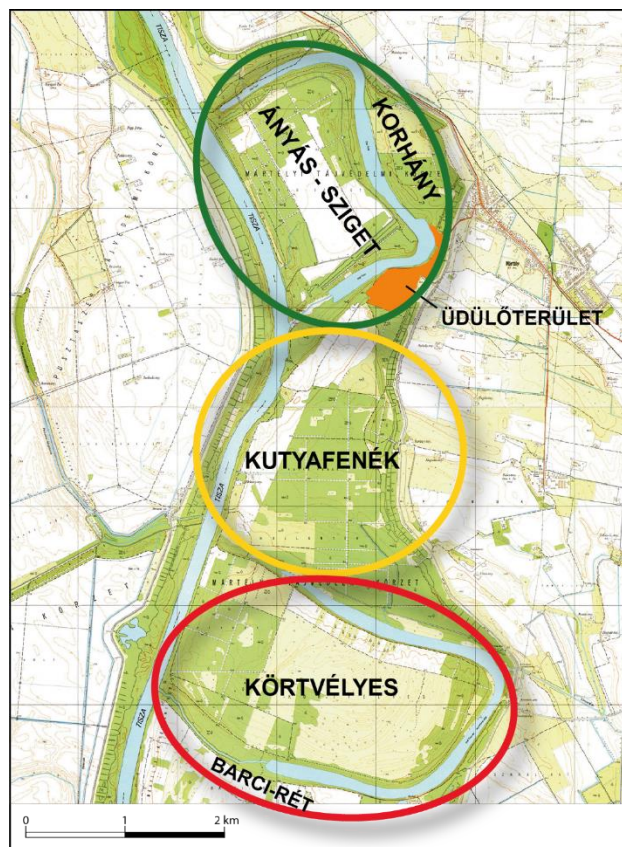
behurcolt invazív fajok – amerikai kőris, zöld kőris és gyalogakác – egyre nagyobb területet hódítanak el az őshonos fajoktól. A helyenként előforduló ostorfák, jegenyenyarak és lepényfák az egykori birtokok határait jelzik. A 80-100 éves nyárasok, fűzesek vízszabályozás korabeliek, a fiatalabb nemes nyárasokat a II. világháború után telepítették. A területen nagyon fontos a tájkép megőrzése – fakivágás is csak engedéllyel történhet (Balázs 1996).

A tájvédelmi körzetnek nagyon gazdag a madárvilága. Az utóbbi években, a Barci-réten kialakult egy vegyes gémtelep: kiskócsag-, üstökös-gém-, bakcsó-, vörös- és szürkegém állománnyal. Ezek a madarak csak áradásos évben költnek. A körtvélyesi holtág területe a rendszeres átvonulási helye a nagyon ritka, környezetigényes fekete gólyáknak. Odúlakó madarak is nagy számban találhatók a körzetben: a szécinege, a seregély, a fekete harkály, és a zöld küllő a legjellemzőbbek. A legféltebb fészkelők közt találjuk a réti sast, a barna kányát és a macskabaglyot (Kopasz 1976).

A körzet 1979 óta tartozik a Ramsari Egyezmény hatálya alá, mely a Nemzetközi Jelentőségű Vadvizek Jegyzéke. A Tisza szabályozása jellegzetes, egyéni vonásokban gazdag környezetet alakított ki a töltések és a folyó közti hullámtéri szakaszon.

A tájvédelmi körzet határai: északról és keletről az árvízvédelmi töltés, délről a Hódmezővásárhelyről kivezető, úgynevezett régi szegedi út hullámtéri szakasza, nyugatról pedig a Tisza. A területen két morotva található, a mártélyi és a Körtvélyes. A mártélyi holtág az 1889-1892 közt végzett Tisza-szabályozás során alakult ki a folyó 86. számú átvágásával, Mártély községtől északnyugatra. A körtvélyesi holtág a Tisza 87. számú átmetszésével született 1862-1887 közt. Mindkét holtág a Tisza bal parti hullámterében található, és a Mártélyi Tájvédelmi Körzet része (Pálfi 2001).

A terület három zónára tagolható a védelmi funkció és a látogathatóság szempontjából (5. ábra).

5. ábra. A Mártélyi Természetvédelmi Terület védelmi zónái (1:10 000 topográfiai térkép alapján szerk. Karancsi 2015)

Északi harmada a mártélyi holtággal övezett Ányás-sziget, a holtág partvonalán 1920-as évek óta meglévő, keskeny sávban húzódó üdülőterület, a strand és a gát menti Korhány. A különleges tájképi értékek miatt ezen a részen elsősorban az idegenforgalom szolgálatában áll a tájvédelem. Délre az úgynevezett Kutya-fenek-i-hullámtér egy átmeneti zónát képez az idegenforgalmi és a háborítatlanságot igénylő védett terület között, ezért itt a természetközeli állapot kialakítása a természetvédelem célja. A terület déli harmada a Körtvélyes-holtág és Barci-rét. Az itt található jelentős élőhelyek (fészkelőhelyek) zavarását elkerülendő, kizárólag engedéllyel látogatható a holtág ezen része.

Az elmúlt években ismét megnövekedett kérészállomány a körzettel határos Tisza szakaszon. A tiszavirág évi egyszeri szaporodása nagy látványosság napjainkban, mivel a kifejlett példányok csupán néhány óráig élnek. A területen vidrák is élnek, melyek fokozottan védettek. A körzet 1947 óta a Madártani Intézet egyik állandó kutatóterülete. A kutatások a körzetben majdnem 40 halfajt, több mint 30 emlőst, és megközelítőleg 250 fészkelő és átvonuláskor észlelt madarat regisztráltak (Kopasz 1976). A területen intenzív horgászat folyik. A halászati hasznosítás megszűnése után a hódmezővásárhelyi Dolgozók Horgász Egyesület vette át a halgazdálkodást. Haltelepítéseket, ivadékmentési akciókat és szelektáló halászatokat szerveznek, hogy fenntartsák és fejlesszék a holtág halfaunáját (www.martely.hu).

A mártélyi holtág festői szépségét a 20. század eleji művészek is felfedezték. Elsőként Tornyai János (1869-1936) és Endre Béla (1870-1928) festőművészek alkottak a területen. Tornyai János az alföldi realista festőiskola megalapítója már gyerekkorában is kijárt a Tiszához rajzolni. 1911-től 10 éven át Mártélyon élt és egy töltés melletti házban rendezkedett be. A szabadban szeretett alkotni. Endre Béla Hódmezővásárhelyen élt és általában Mártélyon töltötte az év egy részét. Később több neves alkotóművész is rendszeresen látogatta a területet. Rudnay Gyula évekig minden nyáron Mártélyon alkotott tanítványaival. 1957-ben hivatalosan is megalakult a művésztelep – a képzőművészeti alap alkotóházaként (Herczeg 2000). A művészeti iskola az alapítás óta folyamatosan működik, folytatva az alföldi iskola realista hagyományait. 1965-ben az alkotó fiatalok számára, Füstös Zoltán kezdeményezésére hozták létre a mártélyi Ifjúsági Képzőművészeti Tábor. Az intézmény jelenleg Mártélyi Képzőművészeti Szabadiskola néven szerepel, vezetője Bányai Béla, és minden év augusztusában neves szegedi és hódmezővásárhelyi képzőművészek vezetésével működik (Kruzslicz I. 2006).

2. Kutatási eredmények

2.1. Adatbázis kialakítása

Az elemzés első lépéseként, a térséggel foglalkozó történeti jellegű, múzeumokban és levéltárakban fellelhető forrásanyagokat igyekeztünk a lehető legteljesebb mértékben összegyűjteni. Az Internet felhasználásával további fényképeket, festményeket és képeslapokat sikerült beszerezni, galériáktól, aukciós és különböző művészeti jellegű honlapokról. Így a 19. század végétől egészen napjainkig rendelkezésünkre áll a területről készült 251 darab festmény és grafika, 63 darab fénykép és 17 darab képeslap.

A forrásanyagokból a Microsoft Excel program felhasználásával adatbázist készítettünk, mely tartalmazza az összegyűjtött képeket, és a hozzájuk tartozó adatokat. Ez a dokumentum három munkalapot tartalmaz, melyben a háromféle – festmény, fénykép, képeslap – forrásanyag képei találhatóak meg különválogatva.

A tájészttéikai és tájváltozás elemzésekhez a realista stílusú festmények a leginkább felhasználhatóak, így főként ezek kerültek összegyűjtésre. A festmény-adatbázis tartalmazza az alkotás készítésének évét, a festő nevét, a kép címét, technikáját, méretét, a festő főbb életrajzi adatait, valamint a képek elérhetőségét.

A festmények nagy része aukciós galériákból származik, továbbá a hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumból, a szegedi és vásárhelyi tárlatok anyagából, melyek a 19. század eleje

óta minden évben megrendezésre kerülnek. Kerültek még képek az adatbázisba a mártélyi képzőművészeti szabadiskola alkotásaiból és különböző kiállítási katalógusokból. A 251 darab festmény az 1910-es évektől napjainkig ábrázolja a területet (6., 7. ábra).

33	1910-es évek (1911 - 1920 közé)	Tornyai János 1869-1936	Őszi fák	Olaj, karton 36 x 48 cm		http://www.axioart.com/index.php?op=live_item&id=91348 (Független Műkereskedelmi oldal)	
34	1910-es évek (1911 - 1920 közé)	Tornyai János 1869-1936	Alkonyi táj	Olaj, vászon 36 x 49 cm		http://www.axioart.com/index.php?op=live_item&id=44406 (Független Műkereskedelmi oldal)	
35	1910-es évek	Tornyai János 1869-1936	Vihar az Alföldön	41,5x52 cm Olaj, karton		http://www.kieselbach.hu/m-12542 (Kieselbach Galéria és Aukciós ház)	
36	1910-es évek (1911 - 1920 közé)	Tornyai János 1869-1936	Tél	Olaj, karton 36 x 48 cm		http://www.kieselbach.hu/m-13890 (Kieselbach Galéria és Aukciós ház)	

6. ábra. A korai festményeket (Tornyai) tartalmazó adatbázis részlete (szerk.: Kneifel – Karancsi 2015)

209	20. sz. Végétől napjaink ig	Mucsi Zoltán 1970-	Tiszán	40 x 60 cm olaj-fa		http://www.szekelygaleria.hu/foto/1227017331.jpg (Szekely Galéria)	
210	20. század második fele	Lelkes István, id. 1908-2000				http://www.nlvk.hu/hek/alkotok/6.jpg (Német László Városi Könyvtár, Hódmezővásárhely - Vásárhelyi alkotók munkáiból)	1961-től Hódmezővásárhelyen élt.
211	2008	Palásti Renszta 1978-	Mártély	olaj, farost 45 x 30 cm		http://www.kepafalon.hu/uploads/610/11054_303638.jpg (KEP A FALON festőművészeti portál)	
212	20. sz. Végétől napjaink ig	Hornyik Zoltán 1960-	Párás reggel	olaj-vászon, 60x80 cm		http://www.hajdustart.hu/hornyik/kepek/parasreggel1.jpg (a festő honlapja)	1987-ben és 1997-ben elnyerte a Mártélyi Szabadiskola különdíját.

7. ábra. Újabb festményeket tartalmazó adatbázis részlete (szerk.: Kneifel – Karancsi 2015)

A fényképeket tartalmazó adatbázishoz az archív felvételek legnagyobb többsége a Csongrád megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Kirendeltségéről származik. Továbbá a területről megjelent könyvekből, napilapokból melyek különböző korokban ábrázolják a holtágat. A mai fényképek többsége turisztikai ajánlatokból való, ill. kortárs déalföldi művészek felvételei. Megnéztem, hogy milyen képi ábrázolásokat listáz ki egy internetes kereső oldal, ha a „Mártély” szót írom be keresési feltételként – ezeket a fényképfelvételeket is összegyűjtöttem, mivel jó képet adnak mai preferenciákról. A nagyszámú napjainkban készült felvételek közül csak azon nagy látószögű felvételeket gyűjtöttük össze, melyek a holtág beazonosítható részéről készültek, mivel csak így használhatóak fel tájészttéikai elemzéshez. A fotó-adatbázis tartalmazza a kép készítőjét, címét, a készítés évét és a kép elérhetőségét (8. 9. ábra).

25	Plohn József		Akár Tornyai János festményének mintája is lehetett volna ez a Plohn-fővétel	http://www.nlv.hu/vedutak/kep-eslapok Németh László Városi Könyvtár, Hódmezővásárhely Vásárhelyi veduták Képes lapok a 19 - 20. századból 1945 előtt
26			Halásztanya a körtvélyesi Holt-Tiszán	Bellon Tibor - A Tisza néprajza - Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön (Timp, Budapest, 2003) (pp. 35.) 1986
27			Nagyháló partra húzása a körtvélyesi holtágon	Bellon Tibor - A Tisza néprajza - Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön (Timp, Budapest, 2003) (pp. 36.) 1986
28			Tornyai mártélyi háza	in: Herczeg Mihály: Mártély (Száz magyar falu könyvesháza, Budapest, 2000) (fejezet: Alkotó képzőművészek Mártélyon) 1910 körül

8. ábra. A korai fotókat tartalmazó adatbázis részlete (szerk.: Kneifel – Karancsi 2015)

48	-		Idill, és a munka, ami mögötte van	http://www.fotohaz.hu/fotoaren/a/data/503/15744idill444-med.jpg (FOTÓHÁZ FotóAréna - Fotógaléria és fórum) 2008
49	-		Befagyott a holtág	http://www.fotohaz.hu/fotoaren/a/data/531/2350M_rt_ly170-med.jpg (FOTÓHÁZ FotóAréna - Fotógaléria és fórum) 2005
50			Mártélyi tél 2004	http://www.fotohaz.hu/fotoaren/a/data/529/1451D_lut_n_filtered.jpg (FOTÓHÁZ FotóAréna - Fotógaléria és fórum) 2004
51	-		Mártély	http://www.fotohaz.hu/fotoaren/a/data/503/4444IMG_4836-2-med.jpg (FOTÓHÁZ FotóAréna - Fotógaléria és fórum) 2008
52	-		Mártély	http://www.fotohaz.hu/fotoaren/a/data/531/13434m_rt_ly_053-med.jpg (FOTÓHÁZ FotóAréna - Fotógaléria és fórum) 2008 jún.

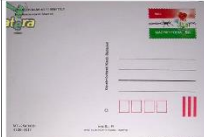
9. ábra. Az újabb fotókat tartalmazó adatbázis részlete (szerk.: Kneifel – Karancsi 2015)

A képeslapok (amelyek a táj „eladásának” fontos eszközei) egy része az Országos Széchenyi Könyvtár Kisnyomtatványtárából származik, melyeket a Németh László Városi Könyvtár – Hódmezővásárhely tett nyilvánossá „Vásárhelyi veduták” című internetes galériáján. További képeslapokat sikerült beszerezni a Csongrád megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Kirendeltségéről, képeslapgyűjtő katalógusokból és internetes árveréses oldalakról. A képeslap-adatbázis tartalmazza a képeslap címét, a kiadás évét, a kiadó nevét, a kép elérhetőségét, illetve a kép hátoldalát is (10. 11. ábra).

Az 1920-as évektől napjainkig minden évtizedre sikerült fényképes ábrázolást találni – ebben a képeslapok is benne vannak. A legkorábbi ábrázolás a területről, egy 1870-es képeslap (Balázs 1996).

	képeslap	cím	év	kiadó	hivatkozás/irodalom	hátoldal / egyéb
1		Várady Gyula egyik tiszai tájfelvétele		kiadó: Grossmann Benedek utóda é.n.	In: Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Evkönyve - Helytörténeti tanulmányok 2007 Mátyás Nyomda és Könyvkiadó in: Kruzslicz István Gábor - Mátyás Jenő: Hódmezővásárhely régi képes levelezőlapokon Mátyás Nyomda és Könyvkiadó Budapest 2000	
2		Halászkunyhó Körtyéyesnél		kiadó: Grossmann Benedek utóda é.n.	in: Kruzslicz István Gábor - Mátyás Jenő: Hódmezővásárhely régi képes levelezőlapokon Mátyás Nyomda és Könyvkiadó Budapest 2000	
3		Tiszai halászházak Nagyhalással halászházak a Tiszán a századfordulón A tiszai életkép Várady Gyula felvétele 1903 és 1907 között készült	1903 - 1907 között	kiadó: Grossmann Benedek utóda 1904	in: Kruzslicz István Gábor - Mátyás Jenő: Hódmezővásárhely régi képes levelezőlapokon Mátyás Nyomda és Könyvkiadó Budapest 1999	http://keptar.oszk.hu/html/kepol/index.phtml?id=002170 http://www.nlvk.hu/vedutak/kep-eslapok/
4		Üdvözlét Mártélyről Vasút-utca	20. sz. eleje		from: levéltár	

10. ábra. A korai képeslapokat tartalmazó adatbázis részlete (szerk.: Kneifel – Karancsi 2015)

10		Üdvözlét Mártélyről	1970	Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest	http://www.vatera.hu/martely_60003574.html	
11		Hódmezővásárhely - Mártély	1945 után	Képzőművészeti Kiadó Budapest	http://www.vatera.hu/hodmezovasarhely_martely_60675326.html	
12		Hódmezővásárhely - Mártély	1979		http://www.vatera.hu/hodmezovasarhely_martely_1979_sz4971_59740597.html	
13		Mártély	1945 után		http://www.vatera.hu/kep-eslap_martely_61007268.html	
14		Mártély Tisza part	1984	MTI Foto Budapest (j.b.l.: MTI Fotó: Sarkasy János 860802/2)	http://www.vatera.hu/martely_1884_58909085.html	

11. ábra. Az újabb képeslapokat tartalmazó adatbázis részlete (szerk.: Kneifel – Karancsi 2015)

2.2. Motívumelemzés

2.2.1. Festmények motívumelemzése

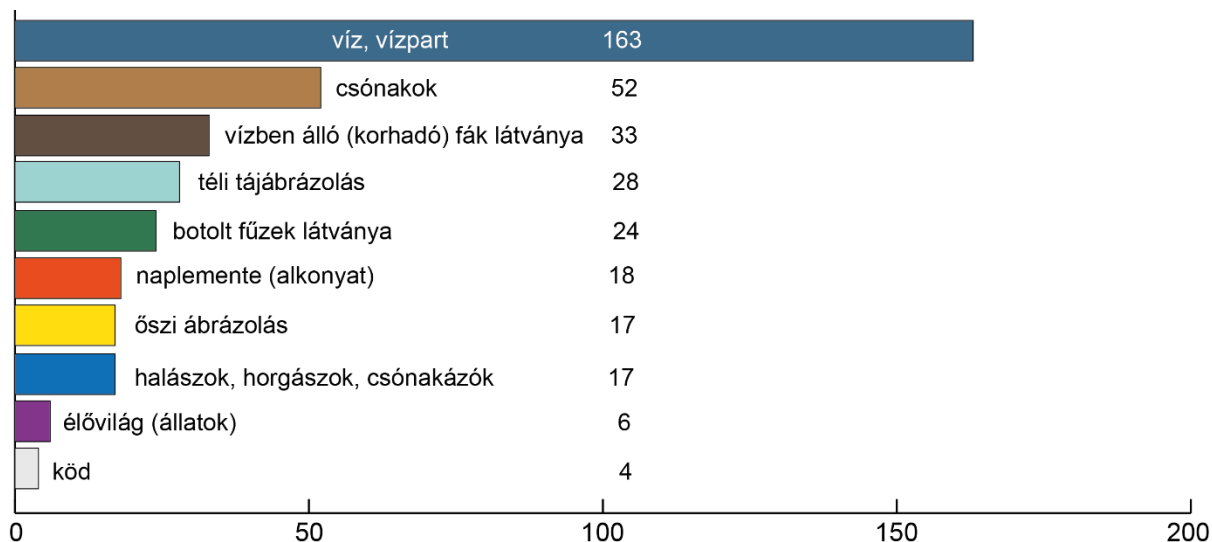
Az adatbázisba bekerült, 49 művész 251 festménye (illetve grafikája) alapján méltán nevezhető Mártély a festők (grafikusok) paradicsomának. A területről készült alkotások közül 83 darab kép nagy látószögben ábrázolja a tájat, 69 darab pedig kisebb részleteket jelenít meg (például vízben korhadó fák, csónakok). A körtvélyesi holtágról csupán 3 darab festményt találtunk. A további motívumokat (képi elemeket) az 1. táblázat mutatja.

1. táblázat. A festmények témái, ábrázolt objektumai (szerk.: Karancsi 2015)

Természeti táj	218
mártélyi holtág nagylátószögű ábrázolása	83
mártélyi holtág kisebb részlete	69
körtvélyesi holtág	3
erdő	27
puszta, művelt terület	19
töltés	9
mártélyi csatorna	6
árvízzel elöntött táj	2
Épített környezet	33
mártélyi épületek	11
tanya	14
üdülő	2
malom	3
gémeskút	2
festők dombja	1

A domináns tájképi elemek vizsgálata során kitűnik, hogy az alkotások legnagyobb része a természeti környezetet ábrázolja. Azon belül a legnagyobb számban a víz és a vízparti motívumok jelennek meg (163). Nem meglepő módon jelentős a csónakok, valamint a vízben álló látványos fák, az évszakos és napszakos fények, színek megjelenése a festményeken. A festményeken megjelenő tájképi preferenciákat az alábbi diagram mutatja (12. ábra).

Ha a száz évet felölelő Mártély községet, a holtágot és környékét ábrázoló tájfestményeket tekintjük, két csoportra oszthatóak a képek. Éles határ nem húzható meg, de a század eleji ábrázolásokon még ritkábban fordulnak elő a csónakok és a korhadó fák, ezeket az elemeket a korai festők még nem részesítették előnyben. A századvégi ábrázolásokon előtérbe kerülnek a természetközeli ábrázolások, sok képen megjelennek az eutrofizáció jelei is, mint tájfestészeti elemek, melyek bizonyítják a holtág megváltozott állapotát. A képeslapokkal és fényképekkel ellentétben a festményeken egyáltalán nem jelenik meg az üdülőterület, a strand és a fürdőzők. Véleményünk szerint átalakult a holtágról kialakult nézet. A század elején elsősorban a holtág nagyobb részleteinek ábrázolása jellemző, sok a mártélyi pusztáról készült és az erdőt (Korhány területe) ábrázoló kép. A század végéhez közel a terület fokozatos beerdősülése miatt előtérbe kerülnek az alkotásokban a vízben korhadó fák és csónakok, melyek bizonyítják a természetvédelem erősödését (1971-től tájvédelmi körzet) is.

12. ábra. A festményeken megjelenő domináns képi elemek (szerk.: Karancsi 2015)

2.2.2. Fotók és képeslapok motívumelemzése

A fényképek (képeslapok) fontos kordokumentumok melyek alkalmasak lehetnek a táj változásának nyomon követésére is. A képeslapok ezen túl még reklámfunkcióval is rendelkeznek, hiszen a táj „eladását” segítik, a készítőik által legfontosabbnak ítélt természeti vagy kultúrtörténeti értékek megjelenítése által (Karancsi et. al. 2008a, b, 2009). Ez a funkció, illetve maga a képeslap is a mai informatikai forradalom következtében egyre inkább háttérbe szorul. Az összes képeslap fotó-típusú, egyképes illetve mozaikos elrendezésű. Gyakran ugyanaz a kép többször is megjelenik különböző képeslapokon, ezért minden fotót csak egyszer vettünk figyelembe az értékelésnél. Az adatbázisba került 63 fényképfelvétel és 17 képeslap (rajtuk a mozaikos képeslapok miatt 22 fotó) motívumelemzését együtt végeztük el. Egy képen gyakran több motívumot is dominánsként értékeltünk, ezért lett több a motívumok összege a képek számánál. Két időszakra bontva vizsgáltuk, hogy mit tartottak fontosnak megjeleníteni a fényképeken, illetve hogy változott-e a preferencia az idő múlásával. A vizsgálat eredményét a 2. táblázat, a 13., és a 14. ábra mutatja.

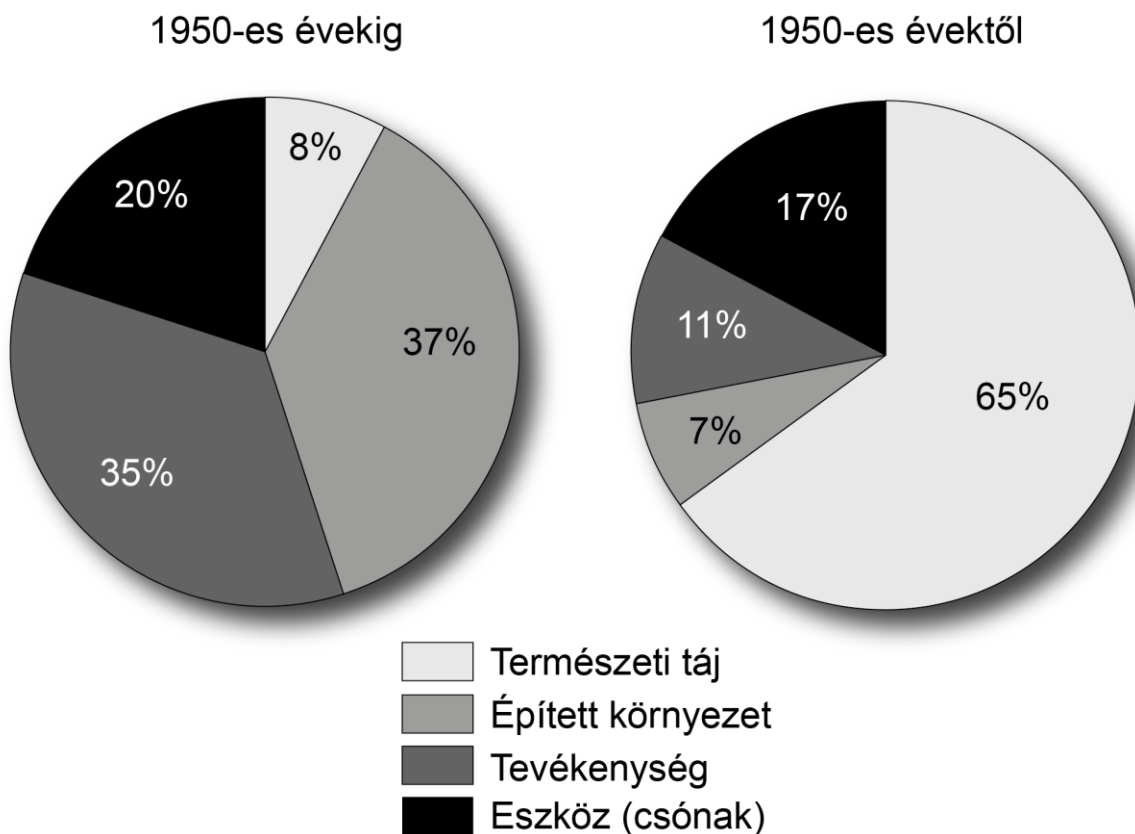
A két időszakra szétválogatott fényképek számának megoszlása 19 és 44, vagyis nagyjából dupla annyi felvételt találtunk az 1950-es évek utáni időszakból, ami nem volt számunkra meglepetés. A képeslapok esetében ez az arány 8 (12 képpel) és 8 (10 képpel) volt. Természetesen ettől lényegesen magasabb volt a témák illetve a domináns képi elemek száma. Az eltérő képszám miatt csupán az arányokat érdemes figyelembe venni az értékelésnél.

Összesítve a képek domináns elemeit egyértelműen megállapítható a természet túlsúlya, azon belül is a holtág meghatározó szerepe. Gyakoriságban – mennyiségileg jelentősen lemaradva – másodikként az épített környezet következik. Fontos szerepet kapnak még a különböző tevékenységek, kiemelve a halászatot, valamint a holtág legfontosabb eszköze, a 23 képen megjelenő csónak.

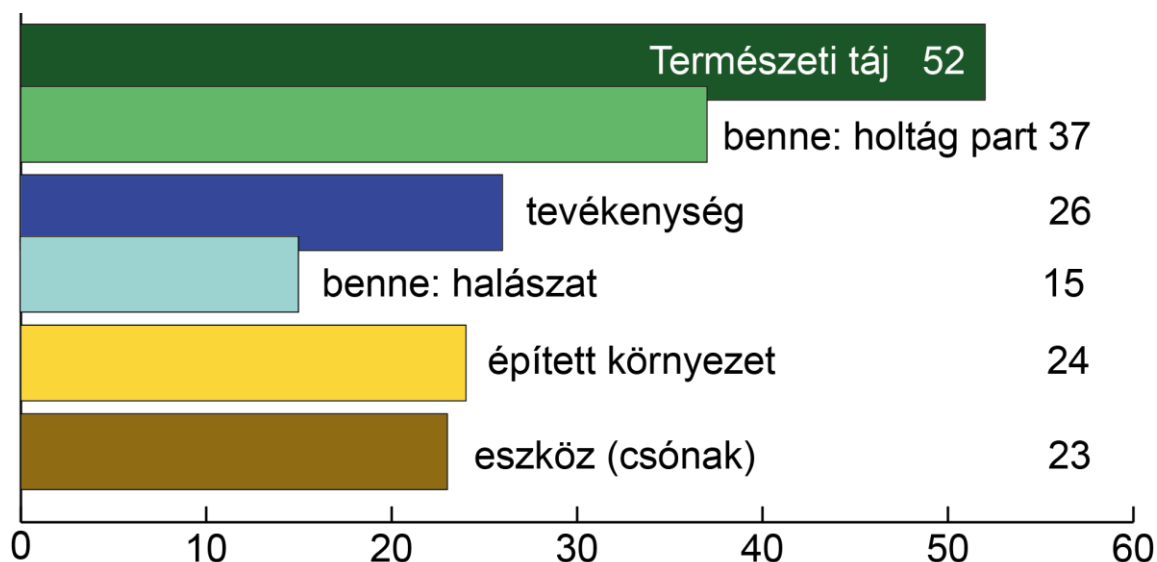
A kördiagrammokon jól látható, hogy a holtág természeti értéként való ábrázolásának aránya mennyire megnőtt a század eleji képek arányához képest. Ugyanakkor a épített környezet jelentősen visszaszorult a megjelenített elemek között. Megállapítható, hogy az 1950-es évekig a turizmus (strand, fürdőzők megjelenítése), valamint a gazdasági hasznosítás (ábrázolások 25%-a a halászkőről készült) volt a fő tájérték preferencia, míg napjainkhoz közeledve a terület természeti értéként való megjelenítése jellemzőbb. Az 1950-es évektől napjainkig is többször feltűnik a strand, a fürdőzők és az üdülőterület. Ez bizonyítja a terület máig fennálló turisztikai vonzerejét. A képeslapok felén Mártély nem jelenik meg önállóan, hanem csak Hódmezővásárhellyel együtt a mozaikos képeslapokon. A legfontosabb eszköz, a táj jelképévé vált csónak mindkét időszakban nagyjából azonos hangsúlyt kapott a képeken.

2. táblázat. A fotókon és a képeslapokon szereplő témák és képi elemek (szerk.: Karancsi 2015).

1950-es évekig		1950-es évektől	
Természeti táj	4	Természeti táj	48
mártélyi holtág part	2	mártélyi holtág part	35
erdő	2	téli holtág-part	5
		vízben álló fa	6
		ködös tájkép	1
		árvízzel elöntött táj	1
Épített környezet	19	Épített környezet	5
mártélyi épületek	9	mártélyi épületek	1
mártélyi látkép	2	malom	1
halászkunyhó	4	festők dombja	1
malom	3	festők színpada	2
gémeskút	1		
Tevékenység	18	Tevékenység	8
halászat	12	halászat	3
csónakázás	2	csónakázás	2
fürdőzés	2	fürdőzés	3
kubikolás	1		
lovas szánózás	1		
Eszköz	10	Eszköz	13
csónak	10	csónak	13
Összes	51	Összes	74

13. ábra. A korai és az 1950-es évek utáni fotókon és képeslapokon szereplő témák arányai (szerk.: Karancsi 2015).

14. ábra. A fényképek (képslapok) uralkodó képi elemei (szerk.: Karancsi 2015)

2.3. Az alkotások beazonosítása

A területről készült alkotások elemzése után következett azok pontos helyszínének beazonosítása. A rendelkezésünkre álló 251 festmény, 63 fotó és 17 képeslap közül sikerült 156 festményt, 55 fényképet és mind a 17 képeslapot beazonosítani. A beazonosított alkotásokat igyekeztünk hasonló nézőpontból újrafényképezni. Ezeket a fényképeket a nekik megfelelő festmények mellé helyeztük az adatbázisban, illetve ugyanezt tettük az adatbázisban található fotókkal is, amelyek beazonosítás után akár a festményekhez is hozzárendelhetővé váltak. Így sikerült egy „régén és most” párhuzamos képsort állítottunk össze, amely jól felhasználható tájváltozás vizsgálatokhoz is (15. ábra).

A nem beazonosítható képek nagy része a település határában lévő, többnyire ma már nem létező tanyákat, a mártélyi csatorna részletét, gémeskutakat, illetve a holtág túl kicsiny részletét ábrázolja. Nehézséget okozott a művészi szubjektivitás is, ami bizonyos esetben szintén megakadályozta a pontos helyszín beazonosítását. Mindezen nehézségek ellenére az adatbázisban szereplő alkotások közel 70 %-át sikerült beazonosítani.

A következő feladat a beazonosított helyszínek térképre helyezése volt, így megkaptuk a művészek által preferált helyszíneket. A művészek alkotásait Adobe Photoshop program segítségével külön rétegekben helyeztük a térképre így külön-külön is megjeleníthető az egy festőhöz tartozó képek helyszíne (16. ábra). Az elkészült térkép jól kirajzolja a mártélyi holtág déli kanyarulatát, amely ezért a legpreferáltabb helyszíne a mártélyi művészeknek.

2.3. Tájéskészítési tanösvény tervezése

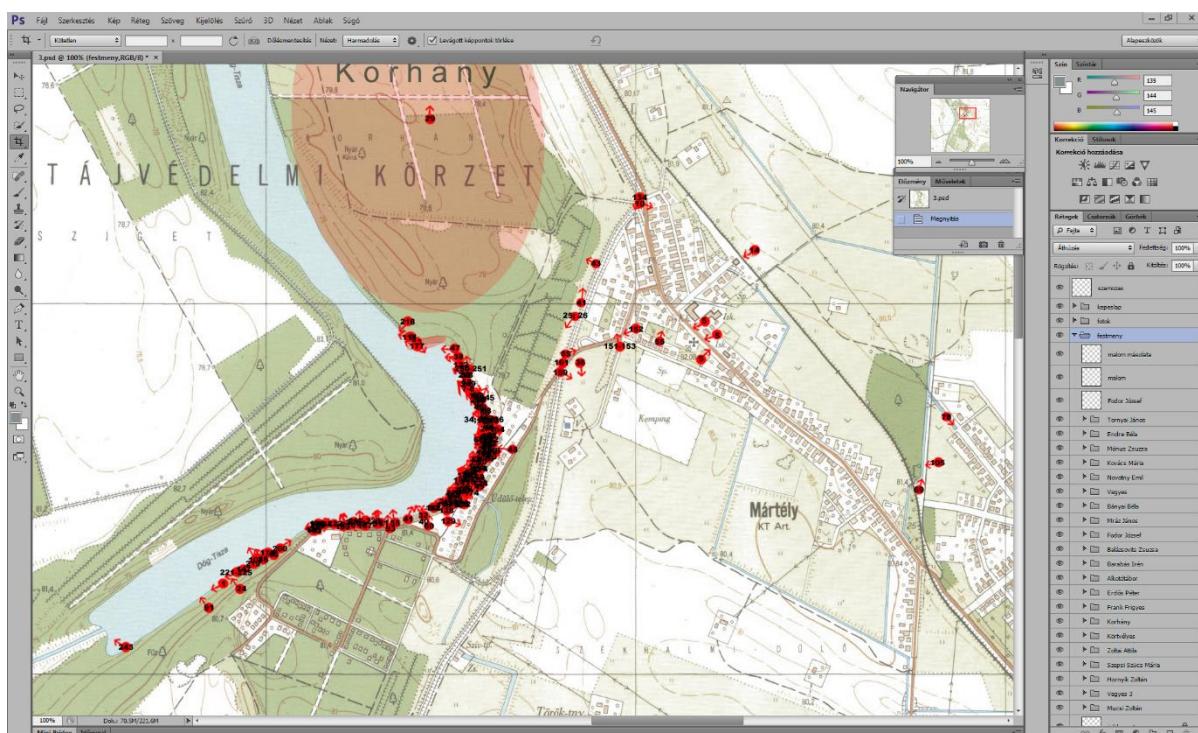
A művészek figyelme által kitüntetett mártélyi holtág déli kanyarulata ma is a leglátogatottabb része a területnek. Itt épültek az üdülők és a hozzájuk kapcsolódó éttermek, kávézók is, amelyek azonban csak a nyári főszezonban üzemelnek.

Szeretnénk, ha kutatási eredményeink mind szélesebb körben hasznosulnának, ezért terveztünk ide egy tájéskészítési tanösvényt is, amelynek mind az 5. táblás állomása a kanyarulatban lett kijelölve. A táblák a helyi festők alkotásaival illusztrálva mutatja be a sajátos ártéri növényvilágot, az ember és a természet kapcsolatát, a napszakok, az évszakok szerepét a tájkép változásában, a víz szerepét a táji elemek megsokszorozódásában (17. ábra). Összefoglaljuk a tájéskészítés eredetét, a tájképi élményt pozitívan meghatározó elemeket, melyek közül legfontosabbak a változatosság és a természetesség. Bemutatjuk a holtág festők általi felfedezését, a

főleg vásárhelyi festők stílusát, az úgynevezett „alföldi iskola” romantikus realizmusát. Végül a holtág jelképévé vált csónakok, mint képi elemek, valamint a terület mai hasznosítása kerül kiemelésre, amely fontos szerepet játszik e varázslatos táj megőrzésében.

109	20. század végétől napjainkig	Mráz János 1950-	Mártélyi kanyar		http://www.festomuvesz.hu/mraz/mraz.htm (Kortárs Magyar Festőművészek portál)	saját felvétel
111	20. század végétől napjainkig	Mráz János 1950-	Vízi világ		http://www.festomuvesz.hu/mraz/mraz.htm (Kortárs Magyar Festőművészek portál)	saját felvétel
113	1979	Kajári Gyula 1926-1995	Lemenő nap		http://www.visuarts.hu/index_2.php?tartalom_id=9&azonosito=xx_kajari_gyula&sorszam=438&id=festmeny&PHPSESSID=61136d0e4868b3f6a4310242b563f240 (Visuarts Galéria - XX. századi archívum)	saját felvétel
114	2000 körül	Göbölös Mihály 1977-	Ragyogás		http://www.promenad.hu/_KEP_NAPIKEPEK/normal_Lauki_o5.jpg Értékonysági képaució a Mártélyi Képzőművész Tabor (újjaépítéshez)	saját felvétel

15. ábra. A festmények és a beazonosított helyszíneken készült fotópárok (szerk.: Kneifel – Karancsi 2015).

16. ábra. Térképre helyezett beazonosított festmények (szerk.: Kneifel – Karancsi 2015).

TÁJESZTÉTIKAI TANÖSVÉNY - ÉVSZAKOK

2. állomás

Kovács Mária - Reggel a vízen

Az időjárás befolyásolja a fényviszonyokat, kontrasztokat, színeket és azok intenzitását. A táj megjelenése évszakonként is különböző.

Sok alkotóművészt inspirált ez a pont, melyet egyesek még évszakonként is megfestettek.

Mártély 2008 októberében

Az ember alapvető esztétikai igénye a vizuális változatosság. A tükröződés egy vízfelületekhez kapcsolódó jelenség, mely révén nő az embert érő vizuális ingerek száma és akár vízszintes szimmetria is kialakulhat.

Mráz János - Mártélyi kanyar

Mráz János - Befagyott holtág

17. ábra. A tervezett tájlesztéti tanösvény 2. állomásának táblája (szerk.: Kneifel – Karancsi 2015).

2.4. A mártélyi holtág területhasznosítás változás elemzése a területről készült fotók alapján

A tájlesztéti elemzésekhez felhasznált képi ábrázolások (realista tájfestmények, fényképek, képeslapok) egy terület változásainak meghatározásához, egykori tájképének rekonstrukciójához is felhasználhatóak. A festők képeiken a táj szépségét emelik ki, ezáltal meghatározhatóak a tájképi preferenciák csakúgy, mint a képeslapok esetén is, melyekre olyan képeket válogattak, amelyek képesek „eladni” a tájat vagyis egyfajta reklámhordozó eszközökké válnak.

Az összes képi forrásanyagot négy csoportra osztottuk aszerint, hogy mely ábrázolásokon hogyan változott a holtág, illetve milyen tájképi elemek kerültek előtérbe. Ezek alapján négy korszak különíthető el, melyeket négy fotóval illusztrálunk:

1. A szabályozások után a területhasználat megváltozott, halászat intenzitása csökken, hüllámtéri gyümölcsös található a területen, de ez nem jelenik meg a képeken egyáltalán. Ebből a korszakból egyetlen képeslap áll rendelkezésünkre, egy 1870-ből származó képeslap, mely a Zsiga-dombot ábrázolja (18. ábra).

18. ábra. A Zsiga-dombot ábrázoló 1870-ből származó képeslap (OSZK)

2. A 20. század elején természetjárók, kirándulók, művészek fedezik fel a tájat. A strandot és fürdőzőket ábrázoló képeslapok szerint aktív közösségi élet zajlott a területen (19. ábra). Mindezt már az 1920-as évektől Hódmezővásárhelyről közlekedő fürdővonat megléte is igazolja.

19. ábra. Fürdőzők a mártélyi strandon az 1920-as években (OSZK)

3. Az 1950-80 években már kialakult az üdülőterület, és előtérbe került a terület reklámozása, mint strand és mint természeti táj. Éles határvonal húzható 1971-től, amikortól csökkent a strandról készült ábrázolások gyakorisága, és előtérbe került a terület természeti értéként való megjelenítése (20. ábra).

20. ábra. Ezen az 1970-es képeslapon már a természeti táj ábrázolása is hangsúlyt kap (www.vatera.hu)

4. Az 1990-es évektől napjainkig már nem az üdülési cél az elsődleges motiváció, hanem a természet védelme és az értékek bemutatása. Megépülnek a tanösvények (21. ábra), amelyek további lehetőségeket teremtenek a turisták számára a különleges holtág természeti értékeinek megismerésére.

21. ábra. A vízi tanösvény a mártélyi holtág déli részén (fotó: Karancsi 2015)

Következtetések

A több mint 100 évet átfogó elemzés alapján elmondható, hogy a mártélyi holtág tájképe alig változott, megőrizte természetközeli állapotát. Ennek ellenére az egyes korok művészei mást tartottak fontosnak megjeleníteni képeiken. A korai művészek az ember szerepét, tevékenységét gyakran túlértékelték. A holtág természeti értékei miatt mára leginkább az ökoturisztikai hasznosítás vált fontossá. A század elején virágzó strandélet elveszítette jelentőségét. Ugyanakkor továbbra is a művészeket ihlető tájként említhető Mártély, hiszen nyaranta ma is számos művész örökíti meg a holtág leglátványosabb részeit. A táj esztétikai értéke egyre fontosabb lesz pusztuló világunkban, erre szeretnénk volna felhívni a figyelmet tanulmányunkkal.

Irodalom

- Balázs, J-né szerk. (1996): Mártély múltja és jelene: Szemelvények. *Mártélyi Tudósítások*, Mártély. 28 p.
- Barell, J. (1972): *The Idea of Landscape and the Sense of Place. An Approach to the Poetry of John Clare*, Cambridge University Press
- Duhay, G. szerk. (2003): *Ökoturizmus a védett természeti területeken*. Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium Természetvédelmi Hivatala, Budapest
- Dweikné Somodi, É. (2002): *A Mártélyi Tájvédelmi Körzet: múlt, jelen, jövő*. Diplomadolgozat. (SZTE TTK TEF)
- Herczeg, M. – Kruzslicz I. G. (2000): *Mártély*. Száz Magyar Falu Könyvesháza, Budapest
- Ito, N. et al. (1980): *Japán művészet*. Corvina Kiadó, Budapest
- Karancsi, Z. (2014): Vissza a természethez. A tájban rejlő szépség. *Élet és Tudomány*. LXIX. évf. 46. szám. pp. 1446-1448.

- Karancsi, Z. (2009): Gondolatok a tájesztétikáról. *Új utakon a Pedagógusképző Kar* című konferencia előadásai. In: Tóth Sz. (szerk.) SZTE JGYPK Tudományos és művészeti műhelymunkák. Szeged, pp. 311-317.
- Karancsi, Z. et. al. (2009): A képeslap, mint a turizmusmarketing fontos eszköze; tájesztétikai vizsgálatok a Medves-térség területén. *KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK* (ISSN: 1789-6339) 4-5.:(6-7.) pp. 219-226.
- Karancsi Z. et. al. (2008a): A környezetet ábrázoló képeslapok szerepének vizsgálata. – In: Szabó, J.–Demeter, G. (szerk.): *Geographia generalis et specialis*. Debrecen, pp. 303-308.
- Karancsi, Z. – Kiss, A. (2008b): Tájesztétikai vizsgálatok a Medves-térség területén. A táj képi szerepe és a tájképélmény értékelése képeslapokon. – In: Csorba P. – Fazekas I. (szerk): *Tájkutatás – Tájökológia*, Meridián alapítvány, Debrecen. pp. 487-493.
- Karancsi, Z. – Hann, F. (2006): Tájkép a művészetben, művészet a tájban. In: *Táj, környezet és társadalom*. Ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona Professzor asszony tiszteletére. SZTE TTK Szeged, pp. 335-344.
- Kneifel, A. (2009): *A tájesztétika és a történeti tájábrázolás kapcsolata és ökoturisztikai fejlesztési lehetőségek Mártély példáján* (tv. Kiss A. – Karancsi Z.) diplomamunka. SZTE
- Kopasz, M. szerk. (1976): *Védett természeti értékeink*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest pp. 37-39.
- Kruzslitz, I. (2006): *Képzőművészek a mártélyi Tisza-parton*. Tiszatáj 9/10. pp. 98-101.
- Miklós, P. (1973): *A sárkány szeme*. Bevezetés a kínai piktúra ikonográfiájába. Corvina Kiadó, Budapest
- Pálfai, I. szerk. (2001): *Magyarország holtágai*. Közlekedési és Vízügyi Minisztérium, Budapest, pp. 75-77.
- Pálfai, I. szerk. (1994): *Útmutató a holtágak védelméhez és hasznosításához*. Országos Vízügyi Főigazgatóság, Budapest